

УДК 82-6(477)

ЖАНР ЕПІСТОЛЯРІО У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ІВАНА ФРАНКА

Іванна КОТЯШ

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янука,
вул. академіка Степана Дем'янука, 4, Рівне, Україна, 33027*

Проаналізовано та досліджено епістолярний спадок Івана Франка. Особливу увагу приділено секретам письменницької лабораторії, творчим стимулам, деталям праці над літературними творами. У дослідженні містяться біографічні відомості про митця, розкривається його внутрішній світ, ідейні та естетичні погляди, індивідуальні особливості художнього мислення.

Ключові слова: епістолярій, епістола, епістолярна форма, лист, листування, літературний процес.

Останнім часом епістолярна література користується великою популярністю, що зумовлено намаганням сучасного читача дізнатися якомога більше інформації з першоджерел. Саме вони – листи, щоденники, автобіографії, мемуари – можуть переконати читача в тому, що події, про які розповідається, дійсно відбулися в певній ситуації у певний час. «Жодні спогади сучасників, жоден музей не здатний так відтворити атмосферу, в якій жив і працював письменник, як це може зробити його листування» [1, с. 5]. Адже саме в листах розкрито таємниці особистого життя письменника, деталізовано автобіографічні аспекти, що поглиблюють знання про епоху, в якій жив митець, про взаємини між літературними й громадськими діячами, перебіг суспільних подій, рух естетичної думки тощо.

Значна і, можливо, найцікавіша інформаційна частина епістолярного простору людсько-го суспільства – це письменницький епістолярій. Як повноправна складова літературного процесу тієї або іншої історичної доби, письменницький епістолярій часто стає унікальним, першовартісним джерелом інформації не лише про біографічні віхи життя письменника, але й, що головне, значно розширює наші уявлення про внутрішній світ митця, його ідейні та естетичні погляди, індивідуальні особливості художнього мислення, розкриває секрети письменницької лабораторії, творчі стимули, реконструює обставини та деталі праці над літературними творами.

Систематизація та аналіз письменницького епістолярію є одним із найнагальніших завдань сучасного літературознавства. До аналізу епістолярію зверталися українські (В. Гладкий, В. Святовець, Ж. Ляхова, М. Назарук, Л. Вашків, В. Кузьменко, М. Коцюбинська, І. Забіяка) та іноземні теоретики літератури (М. Бахтін, Ю. Тинянов, В. Сметаніна, Є. Єліна, С. Скварчинська К. Цисевський, Я. Тшинадловський). Ю. Шерех зазначає: «Поетика епістолярного жанру не опрацьована. Історію листування на Україні ще не написано» [4, с. 32]. Особливо актуальним у цьому контексті є оприлюднення та дослідження архівних, раніше не відомих епістолярних джерел.

Повною мірою ці слова стосуються і постаті Івана Франка, епістолярій якого може слугувати багатющим джерелом біографічних свідчень та літературно-критичних коментарів до творчості письменника, своєрідним дзеркалом, у якому відображені основні етапи творчого становлення та зростання, естетичні смаки та ідейні переконання, мотиви звернення до тієї або іншої проблематики, тих або інших образів, людських характерів, фабульних ситуацій. Важливу роль епістолярій відіграє, щоб глибше увійти в творчий світ письменника, збагнути витоки письменницьких зацікавлень, особливості ідейного світогляду та художнього мислення. В одному із листів до Олени Пчілки І. Франко зазначив: «Знаєте, пані, що ніколи ще в моєму житті, я не писав так багато і таких довгих листів, як тепер. Се, мабуть, од того, що горілки не п'ю, а, не можучи забути од наркотика, приймаю такі великі дози іншого “средства на забуття” – кореспонденцій. Не раз просто до того доходить, що сидиш-сидиш – і починаєш писати листи до осіб фантастичних і о ділах зовсім фантастичних, щоб тільки втекти від власних мислей і від власних нервів» [2, т. 48, с. 580].

Із багатющою епістолярною спадщиною Великого Каменяра, що налічувала шість тисяч листів, збереглося лише близько 900 та декілька десятків публікацій. Збирання і публікування листів письменника почалися ще за його життя (переписка з Михайлом Драгомановим та Михайлом Павликом). Після смерті І. Франка центром збирання листування стає Львів. Пізніше центром зосередження рукописів і листів митця став Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Окремі з них зберігаються в інших сховищах Ленінграда, Чернігова, Харкова, Києва тощо.

Відомо, що впродовж свого життя І. Франко активно листувався зі значним колом осіб, до якого входили українські діячі та письменники (М. Драгоманов, М. Павлик, В. Гнатюк, М. Коцюбинський, А.Ю. Кримський, Леся Українка, М. Лисенко, М. Старицький, О. Маковей, П. Грабовський, Б. Грінченко, В. Щурат, В. Доманицький, Н. Кобринська, М. Комаров, П. Житецький, О. Коваленко, О. Кониський та ін.); редактори різних газет і журналів, російські вчені, письменники, культурні діячі (І. Бодуен-де-Куртене, С. Венгеро, О. Веселовський, В. Перетц, О. Пипін, В. Спасович, М. Стасюлевич, імператорська Академія наук); угорські, польські, чеські, болгарські та німецькі літератори, вчені, громадські діячі (Г. Антал, А. Вісліцький, Б. Вислоух, Я. Врхліцький, Е. Енгель, Ю. Жаткович, С. Здзярський, Я. Карлович, І. Коперницький, Е. Ожешко, І. Полівка, Ф. Ржегорж, З. Тоболка, А. Черни, І. Шишманов, В. Ягич), а також його родинне оточення (дружина О. Хоружинська, перша наречена О. Рошкевич та її родичі) тощо.

Мета нашої розвідки полягає у тому, щоб проаналізувати опубліковані листи І. Франка як важливе джерело до вивчення життєвого шляху, літературної та наукової праці письменника.

Передусім епістолярна спадщина Великого Каменяра цінна для дослідження окремих сторінок творчого шляху письменника. Зокрема, 1874 року він листувався із Василем Давидяком – українським громадсько-культурним діячем, якого просив оцінити його «поезійки» – «Ранок», «Пісня сироти», «Ніч»: «...Писані, признаюсь Вам, у певнім гарячковім успосібленню, в такій порі, коли не міг я владіти над собою, коли фантазія, дивними образами розжарена, не могла удержати власні над внішньою формою. Пізніше мені самому вони дивними видалися, коли-м їх прочитав, але не хотів-см переробляти їх, бо, гадав-см, дика, дифірамбічна форма ліпше відвічає диким, гарячим фантазіям» [2, т. 48, с. 9]. Пізніше ці вірші з'явилися на сторінках часопису «Друг». У наступних листах до В. Давидяка 1874 року І. Франко згадував про драматичний етюд «Месьть яничара»,

написаний у 70-х роках, який, на жаль, не зберігся до наших днів, є відомості про докінчену фантастичну повість «Славой», яка також не дійшла до нас у повному обсязі, літературна праця триває і над драматичним твором «Ахілл», який автор завершив 1874 року, зроблений переклад драми Софокла «Антігони». У листі вміщено сонети та переклади І. Франка за підписом «Джеджалик», на деяких з них поставлені дати.

В одній із кореспонденцій до М. Драгоманова 1891 року І. Франко надіслав оповідання «Сурка» та «На новий шлях», які були написані у в'язниці в тяжкій години. Автор обґрунтував історію створення цих творів, роблячи акцент на тяжкій, страдницькій долі безневинних дітей: «Бажалося віддихнути згадкою про дітей, та власне ся згадка найдужче мучила, бо бачилося їх самих, покинутих і безпомічних, мов те старчення в снігу» [2, т. 49, с. 297].

У листі від 5 квітня 1892 року до українського публіциста Іван Якович просив дати оцінку його творам «Дон Кіхот» та «Казка». М. Драгоманов критично ставився до цих доробків письменника і, як наслідок, І. Франко з цим погодився: «“Дон-Кіхотом” я сам дуже невдоволений і взявся до нього нерадо, тільки на налягання Шухевича. Я знав, що в рифмованій переробці, та й ще для молодечі, не зможу дати вірного відбиття того високого образу, котрий змалював Сервантес» [2, т. 49, с. 328]. «Щодо казки, то я також признаю, що основна її концепція не дуже щаслива і не свобідна від ідейних суперечностей. Є вони і в переведенні поодиноких епізодів. Та, проте, мені з нею трапилося таке, як тій матері з кривоногою дитиною, котру вона, проте, любить. Се моє вистраждане дитя, задумане в тюрмі, в часи тяжкого суму, коли мені здавалося, що от-от одурію. Образи, тоді схоплені, врзалися в мою душу так глибоко, що я потому не то що не міг їх позбутися, але навіть не міг змінити їх так основно, як би того треба було для вигладження композиції. Я пару разів переробляв сю казку, і, певно, дещо поправив, але не все. І дорога мені в ній не казочна, ідейна основа, а оте тло, взяте з дійсного життя, ті дійсні, живі фігури (Івана, князя, Ніни, барона), котрі я в неї вплив» [2, т. 49, с. 328].

В одному із листів до М. Драгоманова Каменярь згадував і радів з приводу гонорару, який йому дали за п'єсу «Украдене щастя» (200 гульденів), тому він хотів продовжувати працювати над написанням драматичних творів. І. Франко ділився своїми творчими планами на майбутнє – він планував написати драматичну трилогію про Б. Хмельницького. Першу частину твору письменник хотів назвати «Жовті Води», де мав показати стан суспільності на Україні в 1647 році. Друга драма – «Берестечко», в якій мали бути описані події кривавої битви. Третя драма – «Смерть Богдана» – аналіз політичних і психологічних рис полководця. Також І. Франко плекав у задумах написати драму «Іван Богун». Проте сам автор усвідомлював, що написати драму це зовсім не проста річ: «Чую дуже добре, яка се величезна задача і кілька труднощі тут спеціально для драматурга, щоб зробити справді драму, т.є. одно ціле, органічне дійство, а не ряд сцен, заповнених політичними тирадами. Та, з другого боку, чую, що драма така мала б деякий сучасний інтерес і що річ, підхоплена з відповідного боку, дати може доброму драматичному списателєві широке поле до показання своєї сили» [2, т. 49, с. 377].

Епістолярний спадок І. Франка поповнився і листами до коханої Ольги Рошкевич. Ці листи мають особливу цінність, оскільки в них відображено найінтимніші аспекти почуттів двох закоханих, але у цих епістолах можна знайти чимало інформації і про різнопланові літературні та наукові погляди письменника. У листі від 26 травня 1875 року І. Франко ділився своїми творчими планами, зокрема, що він закінчив невеликий томик віршів і віддав їх до друку, розпочав роботу над другою збіркою віршів, наголошуючи на тому: «Що Ви

єдина муза, котра надихала й надихає мене як на перший, так і на другий томик» [2, т. 48, с. 28]. У наступних листах до коханої письменник ділився своїми задумами над написанням повісті «*Voia constrictor*»: «...Се буде психологічний роман, ціла громада характерів з тюремного життя. Обіймати буде 8–10 печатних аркушів. Початок дуже мене заохоче до дальшої роботи, ід Новому рокові, чень, буде скінчена перша часть» [2, т. 48, с. 124]. Йдеться також про задум повісті «Івась Новітній», у якій автор хотів розкрити тенденцію знесення тюрем і перетворення їх на робочі колонії. У листі від 14 вересня 1879 року І. Франко повідомив, що в кінці серпня розпочав роботу над повістю «Борислав сміється», про яку писав: «Се буде роман трохи на обширнішу скалю від моїх попередніх повістей і побіч життя робітників бориславських представить також „нових людей” при роботі» [2, т. 48, с. 125]. У листах до Ольги І. Франко намагався не тільки розповісти про свої творчі плани, але й прагнув залучити кохану до літературної та етнографічної праці. Зокрема, пишучи працю «Погляд на дітей у слов'янських народів, а передовсім русинів», Каменяр просив Ольгу зібрати у селах Львівщини повірки, забобони, пісні, приповідки, обряди тощо.

Заслуговує на увагу лист до А. Кримського датований 26 серпня 1898 року, в якому І. Франко описав автобіографічні моменти свого життя, зокрема акцентував увагу на жінках у його житті та їхньому впливі на творчість. З неприхованою любов'ю він згадував Ольгу Рошкевич і їхню взаємини, які тривали 10 років. Їм так і не судилося бути разом. Батьки видали дівчину за попа Озаркевича (брата Наталі Кобринської). Їхнє нещасливе кохання в подальшому було описано у вірші «Картка любові» та оповіданні «На дні». Пізніше І. Франко познайомився із двома поетесами – Юлією Шнайдер та Климентією Попович, однак жодна з них не змогла полонити серця Каменяра. Більше враження на митця справила Юзефа Дзвонковська, з якою він хотів женитися, однак вона померла від сухот. Свою законну дружину – Ольгу Хоружинську І. Франко так ніколи й не покохав: «З теперішньою моєю жінкою я оженився без любові, а з доктрини, що треба оженитися з україркою і то більш освіченою, курсисткою. Певна річ, мій вибір не був архіблискучий, і, мавши іншу жінку, я міг би був розвиритися краще і доконати чогось більшого, ну, та дарма, судженої конем не об'їдеш» [2, т. 50, с. 114]. Однак І. Франкові судилося ще раз закохатися – це була панночка Целіна Журовська. Саме під її впливом були написані твори «Маніпулянтка», «Зів'яле листя», дві п'єси в збірці «Мій Ізмарад», повість «Лель і Полель». І як зазначив сам І. Франко: «Після сього Вам буде зрозуміла п'єска “Тричі мені являлася любов” у “Зів'ялім листю”» [2, т. 50, с. 115]. З цього ж листа дізнаємося і про величезний вплив на І. Франка М. Драгоманова: «Він був для мене не батьком, добрим, ласкавим і вирозумілим на хиби поводитирем, а радше батогом, що без милосердя, не раз несправедливо, а завжди болюче цвігав мене. Се була важка школа, тяжка, як у дрогибицьких василіян» [2, т. 50, с. 115].

У листах І. Франка знаходимо чимало матеріалу, що засвідчив творчу співпрацю митця з українськими письменниками кінця XIX – початку XX століть – Оленою Пчілкою, А. Кримським, У. Кравченко, К. Попович, О. Коваленком та ін., котрі надсилали йому свої літературні твори, щоб отримати кваліфіковані поради від непересічного майстра пера. Завдяки сприянню І. Франка їхні твори з'явилися на сторінках часописів «Житє і слово», «Зоря», «Перший вінок», «Літературно-науковий вісник» (далі – ЛНВ) та інших. В одному із листів до письменниці К. Попович він писав: «Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а сталась великим ділом, горожанською службою, вона повинна в найдосаднішій і найвищій формі висказувати найвищі змагання, сумніви, болі, розчарування і надії цілого віку, повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все, що в їх житті і мис-

лях було найкращого й найліпшого, і переховувати на науку і скріплення потомності. А спеціально у нас, русинів, поезія повинна бути великою часткою тої культурної, поступової праці, до котрої всі ми покликані, до котрої всі ми рук прикладемо» [2, т. 48, с. 406].

У листах до Івана Белея та Олександра Пипіна І. Франко розмірковував над життєвим і творчим шляхом Т. Шевченка. Він зайнявся історико-літературною роботою над творами Кобзаря, зокрема тими, які не були опубліковані в Росії, передусім це політичні поеми 1847 року. І. Франко досліджував, хто з відомих на той час митців мав великий вплив на творчість Т. Шевченка. Після цього зробив висновок, що саме на поеми «Кавказ», «Сон», «Неофіти», «Гайдамаки» значний вплив мали М. Щепкін, В. Белінський, А. Міцкевич.

Окрім плідної літературної праці, І. Франко чимало уваги приділив науковій роботі, про яку можна отримати цінну інформацію, вивчаючи епістолярні джерела. У листі 1899 року до М. Драгоманова він писав: «Налягала на мене жінка, щоб я конче здавав екзамен докторський» [2, т. 49, с. 219]. Окрім цього, І. Франко повідомив, що темою його дослідження буде українська церковна література. Про умови праці над обраною темою він в одному з листів зазначив: «З своєю дисертацією я дуже помалу посуваюсь наперед, і вона при тім способі роботи, як у мене тепер іде – прихапцем, серед гамору дітей і втомі після роботи газетної, – виходить дуже хаотична» [2, т. 49, с. 236]. У подальшому І. Франко успішно склав докторські іспити з латині, славістики та філософії й захистив дисертацію у Віденському університеті.

У наступні роки письменник продовжив займатися науковими розвідками і листувався з професором слов'янської філології Празького університету І. Полівкою, ученим-літературознавцем, академіком Петербурзької Академії наук з 1914 роком Володимиром Перетцем, хорватським філологом-славістом В. Ягичем. Саме під керівництвом останнього І. Франко написав працю «Варлаам і Йіосаф. Старохристиянський духовний роман і його літературна історія», що вийшла 1897 року у Львові.

Епістолярна спадщина І. Франка містить чимало інформації про періодичні видання XIX – початку XX століть та причетність видатного письменника до їх змісту і редагування. Цікавими були фрагменти листів щодо часописів «Друг», «Світ», «Зоря», «Діло», «Правда». Вони дають підстави стверджувати, що І. Франка далеко не завжди влаштовували літературний та публіцистичний рівень цієї періодики, ставлення до його праці видавців та співредакторів, тому письменник вважав за найкраще власними силами започаткувати випуск у світ нового часопису. В 1885 році І. Франко повідомив М. Драгоманова та Н. Кобринську про те, що йому вдалося знайти кошти на видання щомісячного літературно-наукового і політичного журналу під заголовком «Братство». Варто зазначити, що під такою назвою та за редакції І. Франка часопис так і не побачив світ. Митець хотів покращити тогочасну періодику і робив усе для цього, даючи корисні поради. Він, зокрема, зауважив, яким має бути часопис «Зоря»: «Я бажав би, щоб у ній велася хроніка життя суспільного й літературного всієї України, де нотувались би всі важніші случаї із життя народу і інтелігенції, хоч би тільки в сирім виді. Добре би було, якби можна чим-небудь зазначити й ширший, слов'янський краєзір» [2, т. 48, с. 487].

Епістолярій письменника дає змогу отримати інформацію про його непросте щоденне життя, оскільки, щоб прогледувати сім'ю, він працював у декількох видавництвах, де інколи виконував роботу редактора, коректора та відповідального за листування з дописувачами. Незважаючи на матеріальну скруту, яка впродовж усього життя супроводжувала письменника, він намагався дати належну освіту своїм дітям і зберегти спокій у родині. З цього приводу

1907 року зазначив: «Ми живемо, хоч і сутужно, але все-таки живемо. Два хлопці поступили на університет, оба на класичну філологію ради хліба святого. Один ще в гімназії, а дочка в учительській семінарії. Ольга Федорівна трохи заспокоїлася, працює багато в домі, таскає з ринку віктуали на голодну сім'ю, а в вільних хвилях почитує книги...» [2, т. 50, с. 339].

Листування засвідчило, що найскладніші фінансові труднощі письменника спіткали 1914 року, коли дирекція страхового товариства «Дністер» повідомила І. Франка, що через воєнні події він не зможе певний час отримувати гроші із так званого «ювілейного фонду». Тільки завдяки друзям та родичам йому вдалося отримати кошти, необхідні до життя. Лише з 1915 року матеріальний бік життя письменника покращилася. В одному з останніх листів І. Франко зазначив: «Мій матеріальний стан досить забезпечений, і я пишу тепер переважно на запас, кожного дня пару сторінок, останнього року переважно віршами. Коли то доведеться друкувати?» [2, т. 50, с. 435].

Утім, І. Франко ніколи не зупинявся на досягнутому, тому з його кореспонденції ми дізнаємося про плани розпочати видавництво «Поступ», відкрити у селах читальні, створити «Етнографічно-статистичний кружок», написати монографію про Лук'яна Кобилицю, перекладати твори провідних зарубіжних письменників і відкрити бібліотеку, в якій можна було б ознайомитися із цими творами тощо.

Отже, при дослідженні епістолярної спадщини І. Франка ми з'ясували, що його листи є цінним джерелом для вивчення біографії, творчості, літературно-естетичних та політичних поглядів, для висвітлення участі письменника у громадському та літературному житті, у революційно-визвольному русі. Вони дають багато матеріалу для вивчення тогочасної суспільно-політичної та естетичної думки в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. / В. І. Кузьменко. – К. : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 305 с.
2. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
3. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах: Передмова / Ю. Шевельов // Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. – Н.-Й. ; Торонто : Укр. Вільна Академія Наук у США, 1984.
4. Шерех Юрій. Третя сторожа / Юрій Шерех. – Балтимор-Торонто : Смолоскип, 1991. – С. 32–76.

Стаття надійшла до редакції 20.10.2014

Прийнята до друку 27.10.2014

EPISTOLARY GENRE IN IVAN FRANKO'S LITERARY LEGACY

Ivanna KOTYASH

*International University of Economics and Humanities,
named after Academician Stepan Demianchuk,
4, Academician S. Demianchuk Str., Rivne, Ukraine, 33027*

Ivan Franko's epistolary legacy has been carefully scrutinized. Special attention is drawn to the secrets of the writer's laboratory, creative stimuli and minute aspects of researching literary

texts. The article contains biographic information about the writer, reveals his internal world, ideological and aesthetic views and individual peculiarities of literary thinking. While analyzing Franko's epistolary legacy, it was ascertained that his letters appear a valuable source to gain perceive his biography, in particular literary one, literary-aesthetic and political views, and his participation in public and literary and in revolutionary-liberation movement. Franko's letters provide ample material for understanding leading socio-political and aesthetic thought in Ukraine.

Keywords: epistolary legacy, epistle, epistolary form, letter, correspondence, literary process.